

ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

CHARACTERISTICS OF THE SYSTEM OF GRAIN MARKET SUBJECTS IN UKRAINE AND LEGAL REGULATION OF THEIR ACTIVITIES

Арапін Ю.М., здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань
Національна академія внутрішніх справ

Розглядаються питання стосовно діяльності суб'єктів ринку зерна в Україні, а також здійснення їх правового регулювання. Зазначається, що на території України сконцентровано близько 25 відсотків світових запасів чорноземів. Наша держава за своїми кліматичними особливостями, якістю ґрунтів, працездатністю населення, досвідом вирощування зернових культур, є одним з ключових гравців на світовому ринку зерна. Водночас, в умовах світової продовольчої кризи Україна може стати локомотивом у забезпеченні продукцією сільськогосподарського призначення розвинених країн світу та країн, що розвиваються.

Підкреслюється, що подальший розвиток та вдосконалення ринкової моделі ринку зерна в Україні, вимагає чіткого визначення кола суб'єктів ринку зерна, а також здійснення належного адміністрування сфери сільськогосподарської продукції в Україні.

Автором вказується, що до суб'єктів ринку зерна варто відносити суб'єктів господарювання різноманітних організаційно-правових форм, які беруть участь у здійсненні виробництва, зберігання, переробки, транспортування та реалізації зерна в Україні, а також інших господарюючих суб'єктів, що забезпечують реалізацію фінансового контролю за цими процесами.

Всіх суб'єктів ринку зерна автор поділяє на сім груп, зокрема: суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання та переробки зерна; суб'єкти регулювання ринку; суб'єкти організації торгівлі; суб'єкти фінансово-розрахункового обслуговування; суб'єкти транспортно-логістичної системи; інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна.

Чинним законодавство до суб'єктів ринку зерна віднесено дещо інших суб'єктів, як-то: суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання зерна; акредитовані біржі; Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно; інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна.

У статті проведено аналіз підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують регулювання діяльності суб'єктів ринку зерна в Україні. Так до базових нормативно-правових актів, які регламентують діяльність суб'єктів ринку зерна автором віднесено наступні.

Інструкція про ведення обліку й оформлення операцій із зерном і продуктами його переробки на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах від 13 жовтня 2008 р. № 661, до діяла до 10 березня 2017 р.

Положення про обіг складських документів на зерно від 27 червня 2003 р. № 198.

Порядок ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання від 11 серпня 2005 р. № 374.

Галузеві типові форми облікових документів, які використовуються під час зберігання і переробки зерна та продуктів його переробки від 08 квітня 2021 р. № 728.

Інструкція щодо технології зберігання зерна у зернохосовищах із застосуванням полімерних зернових рукавів від 04 лютого 2011 р. № 10.

Порядок розрахунку норм природних втрат зерна та продуктів його переробки при зберіганні на зернових складах та зернопереробних підприємствах від 12 червня 2019 р. № 316.

Наголошується, що до зерна та зернових культур також застосовуються стандарти, які вимагають технічні регламенти. Наразі державні стандарти України розроблені у відповідності до вітчизняного законодавства, що встановлюють для загального та багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості, розроблені на основі консенсусу та затверджені уповноваженим органом. Зазначені стандарти існують з 1993 року.

У прикінцевій частині статті автором представлені аргументовані висновки.

Ключові слова: ринок зерна, зернові культури, продовольча безпека, суб'єкти ринку зерна, правове регулювання, зерновий склад.

The article examines issues related to the activity of grain market entities in Ukraine, as well as the implementation of their legal regulation. It is noted that about 25 percent of the world's chernozem reserves are concentrated on the territory of Ukraine. Our country is one of the key players in the global grain market due to its climatic features, soil quality, population capacity, and experience in growing grain crops. At the same time, in the conditions of the world food crisis, Ukraine can become a locomotive in the supply of agricultural products to the developed and developing countries of the world.

It is emphasized that the further development and improvement of the market model of the grain market in Ukraine requires a clear definition of the range of subjects of the grain market, as well as the implementation of proper administration of the field of agricultural products in Ukraine.

The author points out that the subjects of the grain market should include economic subjects of various organizational and legal forms that participate in the production, storage, processing, transportation and sale of grain in Ukraine, as well as other economic subjects that provide implementation of financial control over these processes.

The author divides all subjects of the grain market into seven groups, in particular: subjects of grain production; subjects of grain storage and processing; subjects of market regulation; trade organization subjects; subjects of financial and settlement services; entities of the transport and logistics system; other business entities operating on the grain market.

Under the current legislation, some other subjects are classified as subjects of the grain market, such as: subjects of grain production; subjects of grain storage; accredited exchanges; Guarantee fund for the fulfillment of obligations under warehouse documents for grain; other business entities operating on the grain market.

The article provides an analysis of subordinate legal acts that ensure the regulation of the activities of grain market subjects in Ukraine. Thus, the author includes the following among the basic legal acts that regulate the activity of grain market entities.

Instruction on keeping records and registration of transactions with grain and its processing products at grain-receiving and grain-processing enterprises dated October 13, 2008 № 661, valid until March 10, 2017.

Regulations on the circulation of warehouse documents for grain dated June 27, 2003 № 198.

Procedure for maintaining the register of warehouse documents for grain and grain accepted for storage dated August 11, 2005 № 374.

Industry standard forms of accounting documents used during storage and processing of grain and its processing products dated April 8, 2021 № 728.

Instruction on grain storage technology in granaries using polymer grain sleeves dated February 4, 2011 № 10.

The procedure for calculating the rates of natural losses of grain and its processing products during storage in grain warehouses and grain processing enterprises dated June 12, 2019 № 316.

It is emphasized that standards required by technical regulations are also applied to grain and grain crops. Currently, the state standards of Ukraine are developed in accordance with the domestic legislation, which establish for general and repeated application of the rules, general principles or characteristics that relate to the activity or its results, with the aim of achieving the optimal degree of orderliness, developed on the basis of consensus and approved by the authorized body. These standards have existed since 1993.

At the end of the article, the author provides reasoned conclusions.

Key words: grain market, grain crops, food safety, grain market subjects, legal regulation, grain warehouse.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що близько 25 відсотків світових запасів чорноземів знаходиться на території України. Так за своїми кліматичними особливостями, якістю ґрунтів, працездатністю населення, досвідом вирощування зернових культур Україна, безумовно, є одним з основних експортерів зерна до країн-членів Європейського Союзу та країн Африки. Окрім цього, в умовах світової продовольчої кризи наша держава може стати локомотивом у забезпеченні продукцією сільськогосподарського призначення розвинених країн світу та країн, що розвиваються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, яких автор торкається у статті є особливо актуальними в наукових колах як в Україні так і за кордоном. Особливого значення питання щодо забезпечення правового регулювання діяльності суб'єктів ринку зерна набуває у світлі світової продовольчої кризи, яка тільки набирає обертів. У цьому зв'язку слід вказати, що дане питання деталізується у роботах таких науковців, як О. О. Богданов, Н. С. Голомша, М. С. Долинська, М. М. Ільчук, І. А. Коновал, В. В. Лагодієнко, Л. В. Молдаван, Б. Й. Пасхавер, О. В. Шубравська та багато інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні системи суб'єктів ринку зерна в Україні та правового регулювання їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. У процесі побудови в Україні ринкового середовища, виникає об'єктивна необхідність системного вивчення сутності ринку зерна (далі – РЗ), його місця в структурі ринку сільськогосподарської продукції та функціонального значення, змісту чинників у формуванні співвідношення попиту-пропозиції, величини цінових коливань, виявлення детермінантних зв'язків між учасниками зернового ринку тощо. Ринкова структура, яка в найбільшій мірі задовольняє потреби споживачів і відповідає їх вимогам, забезпечує стійкий попит на високоякісну продукцію за прийнятною середньозваженою ціною.

Закономірно, що підґрунтям даного процесу є встановлення тісних господарських зв'язків між учасниками ринку, а також регулювання виробництва і збуту сільськогосподарської продукції з урахуванням поточного та потенційного попиту [1, с. 17].

У свою чергу, подальший розвиток та вдосконалення ринкової моделі РЗ в Україні, вимагає чіткого визначення кола суб'єктів РЗ, а також здійснення належного адміністрування сфери сільськогосподарської продукції в Україні [2, с. 21].

Загалом, метою регулювання діяльності на РЗ в Україні є:

- забезпечення продовольчої безпеки держави;
- формування сприятливої для РЗ інвестиційної, кредитної, податкової, митної політики;
- оптимізація структури та ефективності зернового виробництва з урахуванням потенціалу природно-кліматичних умов та ринкової кон'юнктури;
- забезпечення функціонування РЗ на засадах поєднання вільної конкуренції та державного регулювання з метою збалансування інтересів суб'єктів господарювання та держави;
- встановлення державного контролю за якістю зерна, продуктів його переробки та сортового насіння;
- стабілізація ринкових ресурсів зерна;
- нарощування експортного потенціалу РЗ;

- визнання пріоритетності розвитку РЗ;

- визначення порядку експорту та імпорту зерна та продуктів його переробки за міжнародними договорами [3].

Стосовно суб'єктів РЗ то слід відмітити, що до них варто відносити суб'єктів господарювання різноманітних організаційно-правових форм, які беруть участь у здійсненні виробництва, зберігання, переробки, транспортування та реалізації зерна в Україні, а також інших господарюючих суб'єктів, що забезпечують реалізацію фінансового контролю за цими процесами [4, с. 138-139].

Зазначимо, суб'єктів РЗ умовно можна поділити на сім груп до яких слід відносити:

1. Суб'єкти виробництва зерна:
 - Приватні та державні агропромислові підприємства;
 - фермерські господарства;
 - особисті господарства населення;
 2. Суб'єкти зберігання та переробки зерна:
 - елеватори;
 - хлібні бази;
 - борошномельні та комбікормові підприємства;
 3. Суб'єкти регулювання ринку:
 - Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економіки України, Міністерство аграрної політики та продовольства України;
 - інші суб'єкти державних регулюючих органів в межах визначених компетенцій;
 - місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;
 4. Суб'єкти організації торгівлі:
 - біржі;
 - внутрішні та зовнішні оптові ринки;
 - міські та сільські ринки;
 - магазини роздрібно-торгівлі;
 - фірмові магазини сільськогосподарських та переробних підприємств;
 - ярмарки;
 - аукціони;
 - виставки;
 5. Суб'єкти фінансово-розрахункового обслуговування:
 - банківські установи;
 - кредитні спілки;
 - розрахунково-клірингові установи;
 - страхові організації;
 - фінансові установи, що уповноважені державою;
 6. Суб'єкти транспортно-логістичної системи:
 - залізничний транспорт;
 - автомобільний транспорт;
 - водний транспорт;
 - повітряний транспорт;
 - морські та річкові порти;
 - елеватори та зерносховища;
 - переробні підприємства;
 7. Інші суб'єкти господарювання, які діють на РЗ, в тому числі:
 - інформаційно-аналітичні;
 - асоціації та об'єднання у сфері агропромислового комплексу;
 - контролюючі організації тощо [5].
- Відповідно до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» використовується дещо інша модель поділу суб'єктів зернового ринку. Так, суб'єктами РЗ є суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання

зерна; акредитовані біржі; Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно; інші суб'єкти господарювання, які діють на РЗ.

Суб'єктами виробництва зерна є власники, орендарі та користувачі земельних ділянок, які використовують їх для виробництва зерна.

Суб'єктами зберігання зерна є зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні і комбікормові підприємства), суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерносковищах, та інші суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесі зберігання зерна. Суб'єкти зберігання зерна відповідно до укладених договорів складського зберігання із суб'єктами РЗ гарантують забезпечення якості та дотримання нормативів природних втрат зерна протягом терміну його зберігання.

Суб'єктам РЗ гарантується право вільно розпоряджатися власними ресурсами зерна та продуктами його переробки, укладати угоди щодо їх продажу, у тому числі на експорт, брати участь у формуванні зернових ресурсів України.

Зерно підлягає зберіганню у зернових складах на підставі договорів складського зберігання [6].

Стосовно ж правового регулювання діяльності суб'єктів РЗ в Україні, то нині є ряд базових нормативно-правових актів, які загалом регламентують діяльність суб'єктів РЗ.

Так до 10.03.2017 р. діяла Інструкція про ведення обліку й оформлення операцій із зерном і продуктами його переробки на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах, що була затверджена наказом Міністерства аграрної політики України 13.10.2008 р. № 661, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18.11.2008 р. за № 1111/15802.

Дана інструкція включала в себе які дії необхідно проводити із зерном та за якими типовими формами. Нині ця інструкція скасована на підставі Розпорядження Кабінету Міністрів № 166-р від 10.03.2017 р.

Наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Положення про обіг складських документів на зерно» від 27.06.2003 р. № 198, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16.07.2003 р. за № 605/7926 затверджено Положення про обіг складських документів на зерно.

Так, для отримання складських документів зберігачу необхідно заключити договір з Державним підприємством «Держреєстри України» та отримати складські документи. Зерновий склад протягом одного робочого дня (у встановленому порядку) повинен внести дані про видані ним складські документи до Реєстру складських документів на зерно. Зерновий склад на підтвердження прийняття зерна видає один із таких документів: подвійне складське свідоцтво; просте складське свідоцтво; складську квитанцію.

Така процедура визначається Порядком ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання, що затверджений наказом Міністерства аграрної політики України «Про затвердження Порядку ведення основного реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання, і реєстру зернового складу» від 11.08.2005 р. № 374, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23.09.2005 р. за № 1098/11378.

Вказане питання також врегульоване постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.2004 р. № 1569, якою затверджено Порядок ведення реєстру складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання.

Слід наголосити, що основний реєстр складських документів на зерно та зерна, прийнятого на зберігання, є електронною базою даних, що формується на основі інформації реєстрів, які ведуться на зернових складах, через електронну мережу. Реєстр зернового складу ведеться в електронному вигляді та у письмовій формі

(книга реєстрації). Інформація в електронному реєстрі та книзі реєстрації повинна бути ідентична. Форму і порядок ведення електронного реєстру та книги реєстрації затверджує держатель реєстру. Забезпечення ведення основного реєстру здійснює його держатель – Міністерство аграрної політики України, нині Міністерство аграрної політики та продовольства України¹.

Наступним нормативним актом, що врегульовує відносини на РЗ в Україні є наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України «Про затвердження Галузевих типових форм облікових документів, які використовуються під час зберігання і переробки зерна та продуктів його переробки» від 08.04.2021 р. № 728, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.06.2021 р. за № 748/36370.

Визначений наказ частково замінив Інструкцію про ведення обліку й оформлення операцій із зерном і продуктами його переробки на хлібоприймальних та зернопереробних підприємствах (наказ Міністерства аграрної політики України 13.10.2008 р. № 661) з ведення кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки та інших скасованих нормативних актів, який зберіг важливі форми обліку (Книга кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки (типова форма № 36); Розпорядження-акт на доробку зерна, насіння олійних культур (типова форма № 34); Акт-розрахунок (типова форма № 2); Картка лабораторного дослідження зерна (типова форма № 47); Акт на знищення непридатних відходів (типова форма № 23) тощо).

Наразі до зерна та зернових культур застосовуються стандарти, які вимагають технічні регламенти. Наразі державні стандарти України (далі – ДСТУ) – стандарти, розроблені відповідно до чинного законодавства, що встановлюють для загального та багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості, розроблені на основі консенсусу та затверджені уповноваженим органом. Стандарти ДСТУ існують з 1993 року [7].

Так в Україні існують Національні стандарти ДСТУ на кожний вид зерна чи насіння, наприклад: ДСТУ 3768:2019 «Пшениця. Технічні умови»; ДСТУ 3769:98 «Ячмінь. Технічні умови»; ДСТУ 4525:2006 «Кукурудза. Технічні умови»; ДСТУ 7011:2009 «Соняшник. Технічні умови»; ДСТУ 4964:2008 «Соя. Технічні умови»; ДСТУ 4966:2008 «Насіння ріпаку для промислового перероблення. Технічні умови» та інші. В кожному з ДСТУ є посилання на нормативні документи, за якими визначають до якого класу належить зерно.

Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 04.02.2011 р. № 10, яким затверджено Інструкцію щодо технології зберігання зерна у зерносковищах із застосуванням полімерних зернових рукавів. Даний наказ зареєстровано в Міністерстві юстиції України 09.02.2011 р. за № 176/18914.

Ще одним документом, що регламентує діяльність суб'єктів РЗ в Україні є Порядок розрахунку норм природних втрат зерна та продуктів його переробки при зберіганні на зернових складах та зернопереробних підприємствах, що затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 12.06.2019 р. № 316, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.07.2019 р. за № 743/33714.

Висновки. Підводячи підсумок викладених в статті матеріалів стосовно системи суб'єктів РЗ в Україні та правового регулювання їх діяльності можна зробити висновок, що безпосередньо процес такого регулювання

¹ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 : сайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.

напряму пов'язаний з самим функціонуванням РЗ, зокрема його інфраструктури. В свою чергу РЗ має пряму кореляцію і залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів, які напряму впливають на стан та процеси функціонування даного сегменту економіки країни. Особливо

в умовах ведення війни дуже гостро відчувається вплив на РЗ зменшення посівних площ, об'єктів для зберігання зернових, логістичні шляхи, експортні коридори тощо. Все це в свою чергу впливає як на фінансову, так і на продовольчу безпеку країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Б. Й.Пасхавер, О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К., 2009. 432 с.
2. Господарське право. Особлива частина: підручник / М. С. Долинська, Г. В. Смолин, О. А. Туркот, Л. В.Хомко, Б. М. Гамалюк; за ред. Г. В. Смолина. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 536 с.
3. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 4 липня 2002 р. *Верховна Рада України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#n53>.
4. Андрущенко І. Г. Створення та подальший розвиток корпоративних структур на основі процесів злиття і поглинання компаній. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ: НАУ, 2016. № 2 (39). С. 138–143.
5. Лавринчук О. В. Перспективи розвитку ринку зерна України. *Облік і фінанси АПК* : освітній портал. URL: <https://magazine.faaf.org.ua/perspektivi-rozvitku-rinku-zerna-ukraini.html>.
6. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 37-IV. *Верховна Рада України* : сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE+%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D0%B3%D0%B0%D1%94+%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8E+%D1%83+%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85#n160>.
7. Державні стандарти України : сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.